

Aleksandra Kolarić

JURAJ UTJEŠENVIĆ I NJEGOVO DOBA

UDK 94(497.5:439)'15'
Izvorni znanstveni rad

U ovom radu autorica izlaže političku situaciju u Ugarskoj i Erdelju u prvoj polovici XVI. stoljeća u kojem je u razvoju političkih prilika značajnu ulogu odigrao Juraj Utješenić.

Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo prije Mohačke bitke i Mohačka bitka

Godine 1516. na ugarsko-hrvatsko prijestolje dolazi, u dobi od 10 godina, kralj Ludovik II., sin Vladislava Jagelovića. Zbog maloljetnosti određeni su mu skrbnici koji su vladali umjesto njega.

Godine 1522. oženio se Marijom Habsburškom, sestrom nadvojvode Ferdinanda i cara Karla V., te sam preuzeo vlast umjesto skrbnika. Ugarsku su razdirali sukobi dvorske stranke palatina Stjepana Batorija (okuplja magnate koji se protive centralizaciji države) i narodne stranke Ivana Zapolje,¹⁾ u kojoj je niže i srednje plemstvo.

Godine 1520. u Turskom Carstvu na vlast dolazi sultan Sulejman II. Kanuni, u europskoj historiografiji prozvan i Sulejman Veliki ili Veličanstveni. Razdoblje njegovog vladanja (1520.-1566.) predstavlja vrhunac moći i teritorijalnog opsega Turskog Carstva. Uoči Mohačke bitke čitava Hrvatska južno od Velebita, osim Klisa i Obrovca je u turskim rukama. U istočnoj Slavoniji turska vlast dopire do Valpova, a granica s Ugarskom je na Dunavu. Za vladanja Ludovika II. u turske ruke padaju Knin, Skradin, Ostrovića, te Beograd²⁾ i Šabac.

Obranu protiv Turaka mogla je organizirati samo jaka centralna vlast. U razlomljenom feudalnom društvu Ugarske, (u kojem vlada samovolja velikaša, izbija teška financijska kriza, te vrijednost novca pada za 1/3), kada je ekonomska osnova Jagelovića spram Korvinove bitno oslabljena, te su oni zbog toga slabi i nemoćni vladari, u takvoj Ugarskoj, takve vlasti i takve moći, koja bi se uspješno oduprla turskim nasrtajima, nema.

¹⁾ Ivan Zapolja je šipuški knez, čija je porodica proijeklom iz Slavonije; on je i vojvoda erdeljski. Anđelko Mijatović, Hrvatska za Utišinićeva u: Zbornik kardinala Utišinićeva, Župski ured Miljevci, Split, 1982., str. 32.

²⁾ Beograd je glavna tvrđava koja je Turcima priječila prodor u Podunavlje.

Turski prodor duboko u Ugarsku omogućilo je i nepostojanje zajedničke obrane cijele kršćanske Europe. Iako je nadiruća turska opasnost stalno iznova ukazivala na potrebu zbijanja snaga radi uspješnog otpora, sve se svodilo na povremene vojničke ekspedicije i novčanu pomoć, a nije postojala sustavno organizirana vojna pomoć Europe balkanskim državama i Ugarskoj.³⁾

Zadnji turski udarac Ugarsko-hrvatskoj državi predstavlja bitka na Mohačkom polju.

U proljeće 1526. Sulejman II. je počeo s pripremama za napad na Ugarsku, tako da je krajem lipnja veliki vezir Ibrahim-paša utaborio vojsku pod Beogradom, gdje će mu se početkom srpnja pridružiti sam sultan.⁴⁾ Krajem srpnja Turci zauzimaju Petrovaradin, a početkom kolovoza Ilok i Osijek, pokraj kojega će izgraditi pontonski most na Dravi za prijelaz svoje vojske.

Za to vrijeme Ludovik II., svjestan opasnosti koja mu se približavala, uzaludno se obraća europskim vladarima, caru Karlu V. i francuskom kralju François-u I., s molbama za vojnu pomoć. Jedino što je uspio postići je da mu je papa poslao 4000 svojih plaćenika.

Krajem srpnja Ludovik II. sa svojom vojskom, u kojoj se nalazilo 3000 konjanika na čelu s hrvatskim banom Franjom Batthyanyjem i 7000 konjanika zagrebačkog biskupa Šimuna Erdödyja, kreće, uz obalu Dunava, u susret Sulejmanovoj vojsci. Ludovikova vojska se utaborila na Mohačkom polju.

26. kolovoza Ludovik je sazvao Ratno vijeće koje je, usprkos upozorenjima kancelara Stjepana Brodarića da se ne prihvati bitka dok ne dođe većina hrvatske vojske pod Krstom Frakopanom i erdeljske jedinice pod Ivanom Zapoljom, odlučilo da ih se ne čeka, već da se odmah započne borba.

Na čelu kraljevske vojske stao je Pavao Tomori. Bitka se je odigrala 29. kolovoza 1526., trajala je jedan i pol sat, a ugarsko-hrvatska vojska zbog velike brojčane nadmoći Turaka bila je osuđena na propast. Kralj Ludovik II. se je pri bijegu utopio u nabujalom potoku Čeleju, tako da je direktna posljedica poraza bilo i ispražnjeno ugarsko-hrvatsko prijestolje.

Već 30. kolovoza u Budim je stigla vijest o porazu, te je kraljica Marija s dvorom pobjegla u Požun.

³⁾ Robert A. Kann: *A History of the Habsburg Empire*, University of California Press, Los Angeles, 1974., str. 22

⁴⁾ Svi podaci o Mohačkoj bitci su iz djela Stjepana Brodarića (Stephanus Brodericus), *De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum imperatore ad Mohacs historia verissima*, Zagreb 1975. Djelo je izdano i u prijevodu s komentarima: Stjepan Sršan, Stjepan Brodarić, *Mohačka bitka 1526.*, Vinkovci 1990.

10. rujna Sulejman je s vojskom, ne naišavši na nikakav otpor, stigao pod Budim, gdje se nije zadržao, već se ubrzo vraća, pri čemu je vojska popalila i popljačkala čitavu Ugarsku.

Juraj Utješenović prije stupanja u Zapoljinu službu.⁵⁾

Prvi problem u vezi s Jurjem je sam oblik njegovog prezimena. Oblici koje nalazimo u izvorima i u literaturi su sljedeći: Utisenitius, Utisenius, Utisenich, Utisenics, Utyeszenics, a neki pisci ga nazivaju i Martinuzzi ili Martinusius (po majčinom prezimenu Martinušić).⁶⁾

Odlučila sam se za oblik Utješenović, koji je odabrao i Ognjeslav Utješenović-Ostrožinski u svojoj raspravi, a taj oblik je izabran i u Općoj enciklopediji J LZ-a.⁷⁾

Suvremenici su ga najčešće nazivali "frater Georgius" (brat Juraj).⁸⁾

Podaci o Jurjevoj mladosti nalaze se u djelu njegovog političkog protivnika Antuna Vrančića "De Georgii Utissenii fratris appellati, vita et rebus commentarius",⁹⁾ te u prijepisu Jurjevog pisma Vrančiću u kojemu on govori o svojem porijeklu i mladosti.¹⁰⁾

Juraj Utješenović je rođen 1482. (nepoznat je točan datum rođenja) u Kamičcu, od oca Grgura Utišenića i majke Ane Martinušić. Imao je troje braće, Nikolu, vještog vojnika, Matiju, književno obrazovanog čovjeka i Jakova, koji je kao i otac poginuo u borbi s Turcima, te sestru Anu, koja se udala za Bartolomeja Draškovića.¹¹⁾

Jurjeva je obitelj bila siromašna plemićka porodica, pa 1490. Juraj, u dobi od osam godina, odlazi na dvor Ivaniša Korvina u Hunjad u Erdelju,¹²⁾ gdje će steći sve potrebne ratne vještine. Godine 1502. odlazi na dvor Hedvige, Ivaniševe majke,

⁵⁾ Iscrpan pregled arhivske građe i literature o Jurju Utješenoviću postoji u: Sekulić Ante, Naš velikan graditelj povijesti Juraj Utišinović Martinušević (1482.-1551.), Jastrebarsko 1996., str. 17-22.

⁶⁾ Različiti oblici prezimena Utješenović su iz: Ognjeslav Utješenović Ostrožinski, Životopis kardinala brata Gjergja Utišenića, prozvanog Martinusius, Rad HAZU 53 i 54, Zagreb, str. 56.

⁷⁾ Enciklopedija J LZ-a, svezak 8, Zagreb, 1977.

⁸⁾ Ante Sekulić: Juraj Utišinović - tragični graditelj povijesti u: Zbornik kardinala Utišenića, Župski ured Miljevci, Split, 1982., str. 32.

⁹⁾ Od toga djela ostao je samo jedan odlomak priče o mladom Jurju do stupanja u samostan. Izdano u: László Szalay, Verancsics Antal összes munkái, vol. 1, Monumenta Hungariae historica-Scriptores, vol. 2, str. 16-34.

¹⁰⁾ Izdano u Monumenta Hungariae historica, vol. 6, str. 183-185.

¹¹⁾ Sekulić, str. 52.

¹²⁾ Utješenović-Ostrožinski, str. 19.

šipuške kneginje, ali se tu neće duže zadržati, jer već 1504. stupa u vojnu službu kod Ivana Zapolje, te ratuje s njim protiv Turaka.¹³⁾

Nije poznat razlog zbog kojeg je Juraj odlučio napustiti vojnu službu i otići u samostan. Godine 1505. povlači se u pavlinski samostan sv. Lovre kraj Budima, gdje se posvećuje izučavanju književnosti i ostalih humanističkih znanosti.¹⁴⁾

Kasnije će prijeći u samostan Czestochowu u Poljskoj, u kojemu će kao i kasnije u samostanu Ladi na Šaju u sjevernoj Ugarskoj, postati priorom.¹⁵⁾

U ovom samostanu u sjevernoj Ugarskoj, Juraj se ponovno susreće sa Zapoljom,¹⁶⁾ koji se je nakon što ga je Ferdinand vojno porazio kod Košica 1528. ovdje povukao, te se tom prilikom Juraj odlučuje vratiti u Zapoljinu službu, ovaj put ne kao vojnik, nego kao političar.¹⁶⁾

Stvaranje Habsburške Monarhije

Izbor Ferdinanda I. 1526. za češkog i ugarsko-hrvatskog kralja bio je uspješno ostvarenje dugogodišnje težnje Habsburgovaca za stvaranjem srednjoeuropskog carstva. Pravo na te dvije krune polagali su na temelju prava nasljeđivanja i porodičnih dinastijskih ugovora s Jagelovićima. To međutim nije bilo dovoljno za stvaranje takve države, već je ta njihova težnja bila ostvarena zahvaljujući integrativnim procesima koji su vodili upravo stvaranju takve srednjoeuropske države. Prvi Habsbugovac koji je ujedinio češku i ugarsko-hrvatsku krunu bio je rimsko-njemački car Albrecht II. (1438.-1439.). Godine 1437. izabran je za kralja Češke, a 1438. za ugarsko-hrvatskog kralja. To ujedinjenje kruna pod istim vladarem trajalo je vrlo kratko, jer Albrecht II. umire već 1439. godine.

Nasljeđuje ga sin Ladislav V. Posthumus (Posmrće) (1440.-1457.). Umjesto Ladislava je zapravo vladao njegov skrbnik i odgojitelj Fridrik Štajerski, kasniji rimsko-njemački car Fridrik III. Nakon smrti Ladislava V. Posthumusa, Fridrik III. polaže nasljedno pravo na ugarsko prijestolje, te se 1459. dao izabrati za kralja. Stvarnom vlašću nikada nije raspolagao jer se na ugarskom prijestolju snažno učvrstio njegov protukralj Matija Korvin (1459.-1490.), sin Janka Hunjadija.

¹³⁾ isto, str. 22.

¹⁴⁾ isto, str. 20.

¹⁵⁾ Sekulić, str. 54.

¹⁶⁾ Sekulić, Naš velikan graditelj povijesti Juraj Utišinović Martinušević, Jastrebarsko, 1996., str. 30.

Godine 1463. Fridrik III. i Matija Korvin sklapaju ugovor prema kojemu u slučaju izumrća muške loze Korvina, Fridrik III. i njegov sin nasljeđuju ugarsko-hrvatsko prijestolje.

Poslije Korvinove smrti Fridrikov sin Maksimilijan I. (1493.-1519.) provalio je 1490. u Ugarsku i proglasio se kraljem u Ugarskoj i Hrvatskoj. Mirom u Bratislavi 1491. morao se odreći toga prijestolja u korist češkog kralja Vladislava II. Jagelovića. U slučaju izumrća muške loze Jagelovića ugarsko-hrvatsko prijestolje pripast će Habsburgovcima.

Ugovor je potvrđen 1506. u Wiener Neudstadtu, te još jednom 1515.

Ferdinand I. se oženio Ludovikovom sestrom Anom, a Ludovik II. Ferdinando-
vom sestrom Marijom, te su oba braka trebala poslužiti učvršćenju ugovora o nasljedstvu.

Najčešće se navode četiri razloga procesa koji su doveli do integracije Habsburške monarhije.¹⁷⁾

To su:

- 1) tursko napredovanje u Srednju Europu
- 2) borba Reformacije i Protureformacije
- 3) gospodarsko nadopunjavanje ujedinjenih zemalja
- 4) povoljni zemljopisni uvjeti za integraciju

Svi navedeni razlozi integracije tek su djelomično točni.

Tursko napredovanje u Srednju Europu stvorilo je potrebu za zajedničkom obranom, koja je mogla biti uspješna samo u čvrstoj, zajedničkoj, srednjoeuropskoj državi. Međutim turski prodor i turska vlast u Ugarskoj u trajanju od 140 godina, a u dijelovima Hrvatske i znatno duže, samo su povećali već postojeće, te stvorili nove razlike između Ugarske i Hrvatske i nasljednih habsburških zemalja.¹⁸⁾

Borba Protureformacije protiv, u Češkoj i Ugarskoj, vrlo jake Reformacije bila je spona koja ih je povezivala, ali vjerske razlike nasljednih zemalja i Ugarske ostat će dosta snažne sve do kraja postojanja Monarhije.

Gospodarstva tih zemalja bitno će se razlikovati tek u drugoj polovici XVIII. stoljeća, za vladavine Marije Terezije (1740.-1780.), a ta će različitost tada biti činitelj njihovog značajnog gospodarskog nadopunjavanja. Gospodarske razlike u XVI. stoljeću nisu bile dostatno velike za tako nešto.

¹⁷⁾ Kann, str. 25.

¹⁸⁾ Ferdinand je Bruxelleskim ugovorom 1522. s bratom i carem Karlom V. podijelio posjede, te je dobio: Gornju Austriju, Donju Austriju, Štajersku, Korušku, Kranjsku, Tirol i tzv. Prednje zemlje, s time da je ostao u vazalnom položaju spram cara. Kann, str. 30.

Zadnji razlog integracije je i najmanje čvrst, jer zemljopisno jedinstvo alpskih nasljednih zemalja, brdovite Češke, ugarske ravnice, te hrvatskih zemljopisno toliko različitih prostora, nije ništa veće nego ono bilo koje druge velike europske sile.

Te zemlje je ujedinio Ferdinand I., vrlo sposoban organizator. On je svojim administrativnim reformama, osnivanjem Dvorskog vijeća, Dvorske kancelarije, Dvorske komore, Tajnog vijeća i Dvorskog ratnog vijeća počeo centralizaciju nasljednih zemalja, te utro put kasnijoj uspostavi kraljevskog apsolutizma u Češkoj i u Ugarskoj krajem XVII. stoljeća.¹⁹⁾

Erdelj je mađarski (Erdély), a Sedmogradska (Siebenbürgen) njemački naziv za Transilvaniju, koja danas u Rumunjskoj obuhvaća slijedeće administrativne oblasti: Mures, Brasov, Hunedoaru i Cluj.

Do 1526. Erdelj je bio pod ugarsko-hrvatskim kraljevima, ali se njegov položaj razlikovao od ostatka ugarskog teritorija. Imao je određenu autonomiju, pod vojvodama koje su imenovali ugarski kraljevi.

U XVI st. u Erdelju su živjeli pripadnici tri naroda:²⁰⁾ Mađari, Sasi (Nijemci) i Székely (to su potomci transilvanijskih starosjedilaca).

Za Mađare Erdelja vrijedilo je isto zakonodavstvo kao i za ostatak Ugarske. Sasi i Székely imali su posebne statute; imali su pravo na saborima plemića rješavati neka svoja unutrašnja pitanja. Statuti Székely-a obuhvaćaju razmjerno mali broj povlastica, od kojih je najvažnija ona kralja Matije Korvina iz 1473., kojom se oslobadaju plaćanja poreznih pristojbi i kojom se uređuju odnosi među staležima.

Najopširnije povlastice imali su Sasi. Među tim povlasticama najvažnija je bila povelja Andrije II. iz 1224. godine, prema kojoj svi Sasi u Erdelju spadaju pod jednog suca kojeg sami biraju. Kraljevskoj komori morali su godišnje plaćati porez od 500 maraka. Na osobni kraljev poziv u rat, bili su dužni opremiti 500 vojnika za rat unutar granica kraljevstva, a 100 vojnika za rat izvan kraljevstva ukoliko vojsku vodi osobno kralj ili 50 vojnika ukoliko ju ne vodi osobno kralj. Imali su pravo sami birati župnika, pravo korištenja šuma, jezera i rijeka.

U povelji Andrije III. iz 1291. pojedini članci se odnose na prava i dužnosti saskog plemstva Erdelja, čija prava i dužnosti su ista kao i ona plemstva u drugim područjima kraljevstva.

¹⁹⁾ isti, str. 30.

²⁰⁾ Podatke o Erdelju vidi u: Franz Krones, *Handbuch der Geschichte Oesterreichs*, Berlin, 1878., sv. 3, str. 123-124.

Od Mohačke bitke do Jurjevog stupanja u Zapoljinu službu

Nakon smrti Ludovika II. ostala su dva pretendenta na ugarsku krunu: Ferdinand I. Habsburški i Ivan Zapolja, šipuški knez. Prvog podržavaju magnati i dio crkvenog visokog plemstva, a drugog nisko svećenstvo, te srednje i niže plemstvo. Ferdinand I. polaže pravo na ugarsko-hrvatsku krunu na temelju nasljednog prava i porodičnih ugovora. Kako bi preduhitrio Ferdinanda Zapolja saziva Ugarski sabor za 5. XI. 1526. u Stolnom Biogradu. Na njega je došla većina plemstva, koje je jednoglasno izabralo Ivana Zapolju za ugarskog kralja, te, jer je na njegovoj strani bio i čuvar krune Petar Perény, 12. XI. Zapolja bio okrunjen krunom sv. Stjepana.²¹⁾

Ferdinand i njegovi pristalice, među kojima se nalazi i palatin Stjepan Báthory, sazvali su sabor u Požunu za 1. XII. 1526.²²⁾

Na taj sabor došao je manji dio ugarskog plemstva koji je izabrao Ferdinanda za kralja, ali ga nisu mogli okruniti jer je kruna bila kod Zapolje.

Na Zapoljinoj strani su bili Krsto Frankopan i zagrebački biskup Šimun Erdödy. Prvog će Zapolja imenovati banom Hrvatske i Slavonije, a drugog egerskim biskupom.

Na saboru u Cetinu Hrvatska je 1. I. 1527. izabrala Ferdinanda za kralja, dok je Slavonija u Dubravi 6. I. 1527. izabrala Zapolju.²³⁾ Početkom 1527. Zapolja je držao gotovo čitavu Ugarsku u svojim rukama, osim graničnog dijela uz austrijsku granicu s gradovima Požunom, Šopronom i Starigradom, koji je pripadao Ferdinandu. Zapolja također uživa podršku Venecije, Francuske, Poljske i pape.

Na vojnom će se planu situacija potpuno promijeniti u ljeto 1527. U srpnju 1527. Ferdinandova vojska ulazi u Ugarsku, te joj se redom predaju tvrđave uz Dunav - Đur, Tota, Ostrogon i Višegrad. 20. VIII. Ferdinandova vojska ulazi u Budim.²⁴⁾

U rujnu Zapoljina vojska doživljava veliki poraz kod Tokaja, te je ovaj primoran povući se u Poljsku.

29. IX. Ferdinand saziva sabor u Budimu, koji će ga 6. X. 1527. izabrati za kralja, a 3. XI. bit će okrunjen krunom sv. Stjepana.²⁵⁾

²¹⁾ Krones, str. 184.

²²⁾ isto, str. 184.

²³⁾ Vjekoslav Klaić, Povijest Hrvata, 1981., sv. 5, str. 81.

²⁴⁾ Krones, str. 187.

²⁵⁾ isto, str. 187.

Od Jurjevog dolaska kod Zapolje do Velikovaradinskog ugovora

U Poljskoj se je Zapolja smjestio u Tarnovu, gradu poljskog palatina Ivana Tarnowskog. Od tamo pokreće različite diplomatske akcije za dobivanje pomoći od pape, Francuske i Engleske.

Na savjet Tarnowskog obraća se za pomoć i sultanu, čemu se oštro suprostavio Juraj, smatrajući da su Turci preopasni da bi s njima ulazio u savez, te da će to Zapolji naškoditi kod kršćanskih vladara,²⁶⁾ što se pokazalo točnim.

Zapoljin poslanik Hieronymus Lasky, visoki poljski plemić, je već u prosincu 1527. stigao u Carigrad. Turcima je ponudio savez: Zapolja će postati turski vazal, a sultan će mu prepustiti Ugarsku osvojenu nakon Mohača.²⁷⁾ Uz pomoć Ludovica Grittia²⁸⁾ stigao je do sultana, koji je prihvatio savez, te izjavio da Ugarsku, stečenu mačem, ustupa Zapolji.

Porti je Zapoljin poziv na savez došao kao dobar povod za provođenje njezinih osvajačkih ciljeva. Cilj Turske nije osvajanje i kontrola cijele Srednje Europe, nego prevlast u Ugarskoj. To joj je bilo puno lakše ostvariti u dogovoru s ugarskim nacionalnim snagama oko Zapolje, kojima su zauzvrat dali određenu samoupravu. Time su spriječili stvaranje velikog Habsburškog Carstva na Istoku Europe.²⁹⁾

Juraj je, za razliku od Zapolje, smatrao da se ne treba oslanjati na sultana i Tursku, već da treba krenuti u akciju pridobijanja novih i starih pristalica u samoj Ugarskoj. Shodno tome on je u ljeto 1528. otputovao u Ugarsku i tamo okupio Zapoljine pristalice. Skupio je 4000 vojnika i 700 konjanika, koji su nešto kasnije, pod vodstvom Šimuna Athinaja, razbili manje Ferdinandove snage kod Šarošpatoka (blizu Košica).³⁰⁾

Uspješnom Jurjevom agitacijom Zapolja je ponovno stekao mnoge pristalice u Ugarskoj, a i u Slavoniji su potpuno prevladali zapoljevci pod vodstvom zagrebačkog biskupa Šimuna Erdődyja. U jesen 1528. je sam Zapolja s vojskom provalio u Ugarsku, te je odlučio prezimiti u tvrđavi Lippi, gdje će dočekati sultanovu vojsku. Tada je i službeno imenovao Jurja svojim savjetnikom.³¹⁾

²⁶⁾ Utješenović-Ostrožinski, str. 30.

²⁷⁾ isti, str. 28.

²⁸⁾ To je vanbračni sin venecijanskog dužda Alvizija, koji je bio vrlo utjecajan na sultanovu dvoru u Carigadu. Kronos, str. 192.

²⁹⁾ Karu, str. 37.

³⁰⁾ Utješenović-Ostrožinski, str. 32.

³¹⁾ isti, str. 32.

Sulejman je s vojskom stigao u Ugarsku u kolovozu 1529. godine. Sa Zapoljnom vojskom se susreo na Mohaču, pa su zajedno nastavili prema Budimu koji im se predao 4. IX.³²⁾ Od tamo su krenuli prema Beču. Na putu prema Beču vojska je zauzela Ostrogon, Đur, Komoran i Starigrad. Sulejman je krenuo u opsadu Beča s 270000 ljudi, dok je grad branila posada od samo 18000 ljudi na čelu s grofom Nikolom Salmom. Ta obrana Beča je bila puno veći vojni pothvat nego ona razvikana iz godine 1683.³³⁾

Sulejman je već nakon mjesec dana dignuo opsadu jer su mu kuga i rat donijeli prevelike žrtve za taj cilj.³⁴⁾ Na povratku se zadržao u Budimu, gdje je priznao Zapolju za kralja Ugarske, te mu ostavio Ludovica Grittia kao svojeg namjesnika u Ugarskoj.

Savez sa sultanom donio je Zapolji mnoge probleme na međunarodnom planu. Papa mu je izrekao crkveno prokletstvo, a francuski kralj François I. mu je uskratio dotadašnju novčanu pomoć.

U zemlji razdiranoj stalnim unutarnjim sukobima Ferdinandovih i Zapoljinih pristalica, te spaljenoj i opljačkanoj od Turaka, javila se ideja da bi najbolje za Ugarsku bilo kada bi se oba protukralja nekako dogovorila. Te nove tendencije mirjenja očite su već u pismu ostrogonskog nadbiskupa Pavla Vardaja.³⁵⁾ Godine 1531. srednja stranka, okupljena oko Petra Perényja, sazvala je sabor u Vesprimu, ali je zbog protivljenja obojice protukraljeva, na njega došao zanemarivo malen broj plemića.

Krajem te iste godine srednja stranka, ovaj put okupljena oko Tome Nadasdyja u gradu Zakonu, ponovno saziva sabor.³⁶⁾ Ovaj sabor je uspio, a na njemu je odlučeno da će za kralja priznati onoga koji ih uspije obraniti od Turaka.

Godine 1533., nakon novog turskog prodora u Ugarsku 1532., Ferdinand šalje u Carigrad svojeg poslanika Jeronima Zadranina, da kod sultana izmoli primirje. Zbog problema koje ima s Perzijancima u Aziji sultan je spreman zaključiti primirje pa je ono dogovoreno do 1537. godine.

Odnosi sultana sa Zapoljom su se pokvarili radi ubojstva Ludovica Grittia. Naime Gritti je dao ubiti velikovradinskog biskupa Emerika Cibaka. 1534. Stjepan Mailath je podignuo ustanak protiv Grittia, opkolio ga u gradu Medvišu, te ga ubio. Zapolja nije zbog ovoga kaznio Mailatha, već ga je imenovao vojvodom Tran-

³²⁾ Posada je zatvorila zapovjednika Budinske tvrđave Tomu Nadasdy-a, te je predala grad Turcima, isti, str. 33.

³³⁾ Kann, str. 38.

³⁴⁾ isti, str. 38.

³⁵⁾ Kronos, str. 193.

³⁶⁾ Klaić, str. 120.

silvanije. Ujedno je i Jurja imenovao velikovaradinskim biskupom, te svojim državnim blagajnikom (thesaurarius).³⁷⁾

Godine 1535. sastali su se Zapoljini i Ferdinandovi poslanici i dogovorili primirje na dvije godine tj. do 1537.

Za vrijeme tog dvogodišnjeg primirja Juraj je učvrstio Zapoljinu vlast, sredio financije, sudstvo, upravu, te ojačao obranu (on je ujedno bio i glavni vojskovođa).³⁸⁾ Jurjevim nastojanjem krajem 1537. počeli su pregovori Zapoljinih i Ferdinandovih poslanika u Velikom Varadinu. 24. II. 1538. dogovoren je mir i Velikovaradinski ugovor od 30 točaka.

Najvažnije točke ovog ugovora su:³⁹⁾

1) Ferdinand Zapolji priznaje kraljevski naslov, te doživotnu vlast u Erdelju
2) Zapolja treba prekinuti savez sa sultanom i sa svim drugim Ferdinandovim neprijateljima

3) što se tiče podjele teritorija, na snazi ostaje status quo, tj. Hrvatska i Slavonija, te zapadni dio Ugarske ostaju Ferdinandu, dok Zapolji ostaje Erdelj i ostatak Ugarske koji nije pod Turcima

4) nakon Zapoljine smrti čitava Ugarska s Erdeljom će pripasti Ferdinandu

5) ukoliko Zapolja dobije sina taj će se oženiti Ferdinandovom kćerkom

6) Zapoljin sin će naslijediti sva djedovska imanja, te Šipušku kneževinu

7) Ferdinand neće moći postati kraljem čitave Ugarske dok ne preda Šipušku kneževinu Zapoljinu sinu

8) ukoliko Zapolja umre bez sina pola Šipuške kneževine pripast će njegovoj udovici, a pola Ferdinandu

9) za cijelu Ugarsku bit će izabran jedan palatin.

Kako Ferdinand nije uopće kontrolirao Erdelj, a nije imao vlast niti u ostatku Ugarske, njegovo priznanje Zapoljine vlasti na tom području bio je mali ustupak.⁴⁰⁾ Juraj, koji je i tvorac ovog ugovora, držao je, shvaćajući da su Turci u tome trenutku puno veća opasnost od Habsburgovaca, da je njime osigurao pomoć u obrani od Turaka, te mirno zaleđe.

Ugovor je bio važan diplomatski uspjeh, ali nikada nije stupio na snagu.⁴¹⁾ Jedna od klauzula ugovora bila je da je on trebao ostati tajna, jer se je Juraj bojao

³⁷⁾ Utješenović Ostrožinski, str. 37.

³⁸⁾ isti, str. 37.

³⁹⁾ Ugovor je objavljen u: Starine II i III. Exemplum tractatus initi cum serenissimo Rege Joanne, Krones, str. 200.

⁴⁰⁾ Kann, str. 39.

⁴¹⁾ Krones, str. 200.

turskog bijesa koji bi se sručio na Erdelj, koji Ferdinand još nije bio u stanju zaštititi vojskom.

Pošto se Zapolja nije držao Velikovaradinskog ugovora, Ferdinand je sultanu dao na znanje postojanje ugovora. Međutim vjerojatno je da je sultan već prije, zahvaljujući razgranatoj mreži uhoda, saznao za postojanje ugovora.⁴²⁾

Godine 1531. Zapolja s oženio Izabelom, kćerkom poljskog kralja Žigmunda I.

Od Velikovaradinskog ugovora do Jurjeve smrti

Godine 1540. u Erdelju su se protiv Zapolje pobunili vojvoda Stjepan Mailath i Emerik Balaš, te su zatražili Ferdinandovu pomoć. Zapolja ih je krenuo sa svojom vojskom savladati, ali ga je pri opsadi grada Fogaroša udarila kap, te je 22. VII. 1540. umro u Szaszebesu (Mühlenbach). Sahranjen je u Stolnom Biogradu. Nekoliko dana prije smrti Izabela mu je u Budimu rodila sina Ivana Žigmunda II. Umjesto malodobnog djeteta vladat će Namjesničko vijeće: Petar Petrović, Valentin Török, Verböczy, Vrbančić i Juraj. Juraj je imenovan civilnim, a Petrović vojnim namjesnikom.⁴³⁾

Zapoljina smrt je u Ugarskoj pokrenula nove borbe. Stvorile su se tri stranke: jedna za Ferdinanda, druga uvjetno za Ferdinanda ukoliko uspije suzbiti Turke, a treća za Izabelu, Ivana Žigmunda II. i Jurja.

U rujnu 1540. sastao se sabor na Rakoškom polju, te je proglasio malodobnog Ivana Žigmunda II. za kralja Ugarske.⁴⁴⁾ Kao odgovor Ferdinand je u Ugarsku u listopadu 1540. poslao vojsku pod Leonhardom von Felsom; na putu prema Budimu ovaj je zauzeo Višegrad, Vac i Tatu, a Stolni Biograd mu se predao.⁴⁵⁾ Od osvajanja Budima nije bilo ništa.

Usljed uspješne diplomatske akcije Jurjevih poslanika u Carigradu, pečujskog biskupa Ivana i Verböczya, sultan je priznao Ivanu Žigmundu II. pravo na ugarsku krunu uz godišnji danak od 50000 dukata.

Godine 1541. Ferdinand ponovno šalje vojsku na Budim, ovog puta pod Wilhelmom von Rogendorfom. Obranom grada je vrlo uspješno zapovjedao sam Juraj. Nakon jednomjesečne opsade gradu se primakla turska vojska, pa se Rogendorf morao povući.⁴⁶⁾

⁴²⁾ isti, str. 217.

⁴³⁾ Utješenović Ostrožinski, str. 43.

⁴⁴⁾ Krones, str. 201

⁴⁵⁾ Klaić, str. 185.

⁴⁶⁾ Utješenović Ostrožinski, str. 47.

Sulejman je s vojskom stigao pod Budim, ušao u grad, te objavio Jurju i Izabeli da će za sebe zadržati cijelu Ugarsku do Tise. Područje istočno od Tise i Erdelj ostali su Ivanu Žigmundu uz godišnji danak od 10000 dukata. Kraljica i dvor su se povukli iz Budima u Lippu.

Ugarska je podijeljena na tri dijela:

1) dio između Dunava i Tise je pod Turcima

2) dio istočno od Tise s Erdeljom je nominalno pod Ivanom Žigmundom II., ali tu stvarno vlada Juraj

3) dio zapadno od Dunava je pod Ferdinandom.

Situacija u Erdelju je sljedećih godina bila izuzetno loša, plemstvo se bunilo, turska opasnost stalno visi u zraku, vojvoda Petar upada iz Moldavije, te se Juraj mora ponovno približiti Ferdinandu.

U prosincu godine 1541. u erdeljskom gradu Gyali Juraj Petrović i biskup Statileo (Ivan Statilić) su s Ferdinandovim poslanicima, na temelju Velikovaradinskog ugovora pokušali dogovoriti sljedeće:⁴⁷⁾

– Juraj je obećao vjernost i odanost Ferdinandu, te ga je posebnom ispravom priznao zakonitim kraljem Ugarske

– Izabela će ustupiti Ferdinandu sve gradove i posjede koje drže u Ugarskoj i Erdelju, te će mu predati i krunu sv. Stjepana

– Ferdinand će Izabeli i Ivanu Žigmundu II. predati Šipušku kneževinu te im plaćati godišnje 12000 dukata sve do rješenja nekih spornih pitanja

– sva sporna pitanja bit će podvrgnuta konačnoj odluci poljskog kralja Žigmunda i cara Karla V.

Ugovor nije nikada sproveden u djelo, djelomično zato jer mu se Izabela protivila, smatrajući da je dobila premalo.

Godine 1543. sultan ponovno napada Ugarsku i osvaja Ostrogon i Stolni Biograd. Ali 1547. Ferdinandovim poslanicima je uspjelo, zahvaljujući sultanovom ratu s Perzijancima, dogovoriti primirje na pet godina, s time da je Ferdinand bio obvezan Turcima davati godišnji danak od 30000 dukata.

Zbog unutrašnje nestabilnosti (sukob s Petrovićem i Izabelom, koji uz pomoć sultana pokušavaju srušiti Jurja), te turske opasnosti (sultan je tražio da mu Juraj preda gradove Temišvar, Beckerek i Bečej, što je pokazivalo da sultan sprema Erdelj od vazalne kneževine pretvoriti u turski pašaluk) Juraj se pokušao nagoditi s Ferdinandom, kako bi se Erdelj mogao uspješnije oduprijeti Turcima.

⁴⁷⁾ Klaić, str. 194.

Tako su erdeljski staleži na saboru u Albi Julii, pod Jurjevim utjecajem odlučili od Ferdinanda zatražiti da krene na oslobađanje Ugarske, te da se dogovori s Izabelom.⁴⁸⁾ Problem je bio što Ferdinand nije uspio sakupiti dovoljnu vojnu silu za takav pothvat.

U ožujku 1551. Juraj postize konačan dogovor s Ferdinandom, ali ga Izabela odbija.

Cijelo vrijeme Juraj se pokušava održati na dvije strane: kod Ferdinanda, kojemu u svojim pismima stalno obećava vjernost i ugarsku krunu, i kod sultana, kojeg uvjerava u svoju odanost i šalje mu darove. Ta dvostruka igra na kraju će ga koštati života.

Ferdinandovi poslanici pišu mu da je Juraj nevjeran, te da se sprema Erdelj predati Turcima, pod kojima bi on onda vladao.

Tek u svibnju 1551. Ferdinand je odlučio poslati u Erdelj vojsku pod Ivanom Baptistom Kastaldom.⁴⁹⁾

4. VI. 1551. erdeljski staleži su se poklonili Ferdinandu kao svome kralju.

Nakon dugotrajnih pregovora u Alba Julii je 19. VII. 1551. potpisana konačna nagodba:⁵⁰⁾

– sve svoje gradove i posjede, kao i krunu sv. Stjepana, Izabela predaje u ruke Ferdinanda

– Ferdinand će Ivanu Žigmundu II. i njegovim potomcima predati šlešku vojvodinu Opolje, te im je zajamčio godišnji prihod od 25000 dukata; dok se ta vojvodina ne iskupi, Izabela i njezin sin držat će Košice

– Ivan Žigmund II. će se oženiti Ferdinandovom kćerkom Johannom.

U skladu s tim dogovorom Izabela i njezin sin su zajedno s Petrovićem napustili Koločvar (Kluj), te otišli u Košice.⁵¹⁾

Erdeljski staleži su proglasili Ferdinanda kraljem, Juraj je ostao velikovarađinski biskup, vojvoda erdeljski, a u studenom 1551. papa ga je, na molbu Ferdinanda, imenovao kardinalom.

Usprikoš svim Jurjevim isprikama i uvjeravanjima u odanost, te plaćenom haraču, sultan je odlučio napasti Erdelj. U studenom 1551. beglerbeg Mehmed Sokolović je prešao Dunav, te odmah osvojio Bečež, Bečkerek, Čanad i Lippu.

Kastaldo i Juraj su u Erdelju digli insurekciju, a u pomoć im je s nešto vojske stigao i Sforza Pallavicini, pa su ubrzo vratili Lippu.

⁴⁸⁾ isti, str. 187.

⁴⁹⁾ Krones, str. 227.

⁵⁰⁾ Utješenović Ostrožinski, str. 82.

⁵¹⁾ isti, str. 84.

Međutim uslijed sve većih nesuglasica, uvjeren u njegovu izdaju, Kastaldo je dao ubiti Jurja. Ubio ga je njegov tajnik Mark Antonije Ferrar u Vinici, 17. II. 1551. Juraj Utješenović je pokopan u Alba Julii u stolnoj crkvi sv. Mihovila.

Kastaldo je još davno dobio punomoć od Ferdinanda da se ako posumnja na izdaju, može poslužiti i "zadnjim sredstvom". Istraga koja je u Beču sprovedena poslije Jurjeve smrti nije osvijetlila razlog ubojstva.

ZAKLJUČAK

Juraj je bio dobar upravljač, izvrstan diplomat i sposoban vojskovođa. Zahvaljujući njegovoj političkoj vještini ekvilibriranja između dviju strana, Erdelj se uspio održati kao autonomno područje u tim godinama punim previranja. Politika dodvoravanja Turcima, riječima i darovima, bila je nužna kako sultan ne bi pretvorio Erdelj u svoj pašaluk.

Upravo zbog toga što je shvatio da se Ugarska sama neće moći oduprijeti Turcima Juraj je postao zagovaratelj priznavanja Ferdinanda kao kralja. Smatrao je da će takav vladar i njegova dinastija oslanjajući se na zaleđe, uspješno vojno obraniti Erdelj i Ugarsku od turskih napada.

Međutim Turska je polovicom XVI. stoljeća, pod Sulejmanom Veličanstvenim toliko jaka, da je nitko, pa niti Habsburgovci, jedna od najvećih sila tadašnje Europe, nije mogao zaustaviti u osvajanju Ugarske.

Ugarska će pod Turcima ostati skoro 150 godina, što će dosta izmijeniti njezinu sliku, te će biti uzrok brojnim podvojenostima između nje i nasljednih zemlja. Erdelj će se sve do Franje II. Rákoczya održati kao autonomna oblast. Svi ti erdeljski knezovi, kao Zapolje, Baáthory i Rákoczy, nisu u stvarnosti nikada bili u potpunosti samostalni, nego su uvijek na neki način bili prisiljeni priznavati neku vrhovnu vlast, bilo tursku, bilo carsku, prema tome koja im se od tih dviju sila u tom trenutku pokazala korisnijom i manje opasnom. Ali oni nisu dopuštali niti jednoj niti drugoj sili da ima bilo kakvo osim formalno značenje i vladali su i upravljali usprkos njima, kao da iznad sebe nisu imali gospodara.

ALEKSANDRA KOLARIĆ

JURAJ UTJEŠENVIĆ AND HIS TIME

SUMMARY

Juraj Utješenić, an important figure in Hungarian history of the first half of the XVI century, was a monk, a soldier, a politician, a bishop and a cardinal.

After the death of Ludovic II in the war against Turks (in the Battle at Mohacs field), the Hungarian throne was left empty. Two pretenders to the throne, Ferdinand Habsburg and John Zapolya, started the civil war for the Hungarian heritage. In this period Juraj Utješenić was a political adviser at Zapolya's court. Zapolya allied himself, against Juraj's advice, with the Turks in order to get Hungary back in his power. He named Juraj the civil administrator of Transylvania. In 1538 Juraj succeeded to conclude peace treaty between Ferdinand Habsburg and Zapolya which made firm the "status quo" (the western part of Hungary was under Habsburg rule and the eastern part and Transylvania was under Zapolya's rule) and gave assurances that the whole of Hungary would, after Zapolya's death belong to Ferdinand. In return Juraj succeeded to ensure Habsburg help against the Turks. But the treaty never came true. Following Zapolya's death in 1540, Ferdinand attacked Transylvania, but Juraj was able, with Turkish help, to resist him. In 1551 Juraj, who was ruling Transylvania in the name of Zapolya's minor son, finally managed to conclude a new treaty between Zapolya's widow and son and Ferdinand Habsburg, that promised Ferdinand the control over the province. But suspecting him of treason Ferdinand commissioned Juraj's death. So Juraj was killed in 1551 by his secretary and Transylvania became a Turkish vassal-state.